

(1923-2001)

En el terreny de les humanitats, l'any 2001 restarà senyalat pel decés de Manuel Alvar. Figura de singular relleu en les lletres hispàniques de la segona meitat del segle xx, Alvar sabé conjuar admirablement la seva vocació i la seva professió de lingüística històrica amb el conreu de la història de la literatura i de la literatura *tout court*. Treballador infatigable, professor

---

neolatino, non perdendo occasione per riportare al centro del dibattito critico “la necessità d’integrare un certo specialismo particolaristico con un certo universalismo panromanzo ed europeo”. La disciplina professata era a suo giudizio “essenziale e centrale per penetrare e interpretare storicamente” la civiltà oocidentale, rapresente-va la cerniera naturale tra lo studio dell’antichità classica e quello delle lingue e letterature moderne, doveva essere riguardata e additata quale “simbolo e pegno delle nostre ansie più fonde per il destino dell’Europa, intesa soprattutto come comunità spirituale”» (p. 10). Hace también hincapié Guida en la certeza que tenía el maestro de que las literaturas «vulgares» hunden sus raíces en la base común de la cultura latina, sin que eso le impidiese aceptar, siquiera parcialmente, otras relaciones que contribuyen a explicar la génesis de la literatura románica medieval, como sus vínculos con la civilización árabo-hispánica.

omnipresent, mestre complaent, organitzador eficaç, s'ha ben guanyat l'agraïment més profund dels qui el tractaren.

Manuel Alvar nasqué a Benicarló (Baix Maestrat) el 8 de juliol de 1923, de pares aragonesos (que hi eren temporalment), però es crià i es formà a Saragossa. En tot moment se sentí aragonès de cap a peus. Només en algunes avinenteses alludia amb ironia a la seva població nadiua; per exemple: quan el Saragossa perdia repetidament partits de futbol, cosa que neguitjava els aragonesos aficionats, ell s'hi escudava dient: «¡que yo soy de Benicarló!».

Cursà el batxillerat a l'Instituto Goya de la capital aragonesa, on fou, amb d'altres companys que també excellirien en el camp de les lletres, alumne predilecte de José Manuel Blecua Teijeiro, qui l'ajudà a refermar una vocació ja clarament definida. Estudià filosofia i lletres, primer a la Universitat de Saragossa (els «cursos comuns»), i després a la de Salamanca (en aquesta pogué fer filologia romànica, especialitat que aleshores no existia en aquella). Llicenciat (Salamanca 1945) i doctor (Madrid 1946) en filologia romànica. Sempre amb les màximes qualificacions.

La seva formació personal, la seva voluntat fèrria i la seva activitat trepidant li permeteren de fer, ben aviat, oposicions a una càtedra de «Gramática histórica de la lengua española», que tingueren lloc a Madrid, a l'estiu de 1947. I bé, fou en l'ocasió d'aquest delicat tràmit professional que ens coneguérem Manuel Alvar i jo, tots dos opositors a la mateixa càtedra. (M'adono que el lector pot pensar que arterosament m'atribueixo una formació, una voluntat i una activitat semblants. No negaré que jo també havia lluitat per adquirir aquestes qualitats. No hi ha dubte, però, que Alvar donava mostres d'una precocitat poc corrent: llicenciat el 1945, doctorat el 1946 i opositor el 1947, eren tres esglaons d'una ascensió feta a un ritme molt per damunt de la que jo podria exhibir —jo, que m'havia llicenciat el 1943 i en edat el guanyava amb tres anys més). Fos el que fos, en la palestra on sovint bons amics es tornen enemics irreconciliables, Alvar i jo, que uns mesos abans només ens coneixíem de referència, posàrem els fonaments d'una pregona amistat. Diré uns mots sobre aquestes oposicions. Hi eren convocades dues càtedres, l'una, de Madrid, l'altra, de Barcelona. Era sabut que l'administració tenia un deute amb Rafael Lapesa, i de fet ara hom li oferia una oportunitat. Quant a la de Barcelona, no era menys sabut que, en els anys quaranta, la Secció de Romàniques hi era un veritable desert, i així, hom aprofitava la convocatòria de la plaça de Madrid per a afegir-hi la de Barcelona. Els exercicis tingueren lloc a l'estiu de 1947 i tots els qui hi assistiren els qualificaren *de guante blanco*. El tribunal devia constatar què separava un professional de prestigi reconegut (Lapesa) i dos novençans i encara poc coneguts (Alvar i jo), els quals, a més, eren vistos amb mèrits pràcticament igualats, i adjudicà la càtedra de Madrid a Rafael Lapesa, però deixà vacant la de Barcelona. Alvar i jo ens separàrem com a bons amics que ja érem. Afortunadament, tot just escolat un any, sortí una nova convocatòria, ara a les places de Barcelona i Granada. Tots dos hi tornàrem a oposar, i s'hi estrenava Emilio Alarcos. De resultes d'aquest nou concurs, el maig de 1948, rodejats per l'eufòria popular de les madrilenyes «fiestas de san Isidro», Manuel Alvar i jo ens veiérem convertits en catedràtics, ell de la Universitat de Granada i jo, de la de Barcelona.

L'afer de la càtedra de 1948 ens marcà tots dos d'una manera indeleble, no sols professionalment (s'havien iniciat dues carreres que transcorrien amb un cert paralelisme), sinó també humanament (ens vèiem sovint i la nostra relació s'estrenyia). Així es descabdellaren les nostres «vides paral·leles» durant una vintena d'anys mal comptats, fins que per a ell es cloïa l'etapa granadina de la seva. Ben mirat, però, qui trencà el paralelisme vaig ésser jo, a) perquè si, del primer moment ençà, mai no m'havia oblidat de la lingüística catalana, el conreu científic d'aquesta anà estenent-se de tal manera en el meu treball personal i en la producció que se'n desprenia, que vaig acabar fent-ne la meua especialitat exclusiva (d'acord amb un

projecte personal, concebut amb dolor, el 1939), i b) perquè em sentia cada vegada més atret pels problemes de la Universitat i del país, els quals em dugueren a un cert compromís polític amb l'inoblidable claustre universitari de 1977 i em catapultaren al Rectorat de la meua Universitat barcelonina (d'acord amb un altre projecte personal, concebut amb no menys dolor, el 1939). Manuel Alvar comprengué el meu *nou* pla professional *-nou* per a ell (bé que hauria preferit de saber-lo més compartit entre català i castellà), però li costà molt d'admetre'n l'ampliació a un pla més *global* de país. Ell era allò que se'n diu «químicament pur» quant a la vida professional (centrada en l'ensenyament i la recerca).

A propòsit de la meua opció per la llengua catalana com a objectiu de la meua recerca personal, voldria dir uns mots sobre la seva manera de veure la llengua catalana. Li plaïa d'afirmar que les relacions entre ambdues llengües i cultures milloraven amb els canvis generacionals de les persones que podien representar-les, i ho exemplificava amb l'escala ascendent —deia— de tres parelles de noms: Ramón Menéndez Pidal i Antoni Griera (anys 1915-1925: relacions força mediocres), Rafael Lapesa i Ramon Aramon i Serra (1925-1936: relacions encara regulars) i ell mateix i jo mateix (1950-1960: relacions més bones). (En aquesta darrera fase, i deixant de banda les persones, cal recordar que les «coses catalanes», en forta i alta efervescència, bullien en el silenci de la clandestinitat, i que aquesta impedia de mesurar-ne les dimensions a qui només podia endevinar-ho de fora estant i no estava en condicions de calibrar allò que li dèiem els que érem a dins i que, d'altra banda, tampoc no ho dèiem tot). Quant al conreu de les lletres catalanes (i sempre situant-nos en els anys cinquanta), Alvar es mostrava interessat a conèixer-les, en parlava amb simpatia i lamentava les traves que les obstaculitzaven. Després de la «transició política» (1975-1980) i en curs el desplegament autonòmic, la «normalització del català» li despertà les suspicàcies que sentiren en general els homes de lletres de cultura castellana.

Reprenç el fil. Les meves noves orientacions (de treball professional i de política universitària) feren que els meus desplaçaments a Madrid (i a d'altres indrets), per oposicions a càtedres, reunions de totes menes o comissions *ad hoc* (on indefectiblement confluíem Alvar i jo) anessin minvant, fins a desaparèixer gairebé del tot. Entre les comeses que em deixaren més bon record, subratllo la preparació de l'*Enciclopedia Lingüística Hispánica (ELH)*, (I, Madrid 1960 i Suplemento, 1962; II, Madrid 1967). Per cert, Alvar i jo n'havíem tingut la iniciativa, nascuda d'una conversa aparentment irrellevant: un dia tots dos comentàvem el valor que, en diversos aspectes i malgrat els anys escolats, encara tenia el vell *Grundriss* de Gröber i la impossibilitat de fer-ne un de nou (en aquell moment no imaginàvem que Günter Holtus, Michael Metzeltin i Christian Schmitt tindrien el coratge de llançar-se, temps a venir, a impellir el magnífic *Lexikon* que avui tots fem servir). I ens dèiem: «una obra romànica de conjunt no sembla possible; però, per què no un '*Grundriss* regional', limitat, per exemple, a la Península Ibèrica?». Engrescats amb la idea, no ens separàrem sense haver fet una llista de temes i de possibles col·laboradors i, passats uns dies, sotmetérem el projecte de l'*Enciclopedia* al CSIC. L'empresa tirà endavant amb un comitè editor constituït, ultra nosaltres dos, per Rafael de Balbín (Madrid) i Luis F. Lindley Cintra (Lisboa). Les seves reunions bimestrals, que se celebraven a Madrid i es perllongaren durant uns quants anys, feren que els tres membres que hi acudíem des de Lisboa, Granada o Barcelona tinguéssim l'avinentsa d'enraonar una mica (o molt) de tot (sense ometre temes políticament delicats o humanament reservats) i de sincerar-nos cadascú amb els altres dos. Malauradament, com és ben sabut, l'*Enciclopedia* quedà interrompuda. Tots quatre anàvem adquirint nous compromisos, ens costava de reunir-nos, no ens ateníem a la feina com abans, etc. Fins que un dia Balbín ens proposà que, per sortir de l'atzucac, cadascú de nosaltres nomenés un adjunt de confiança i així, mantenint sense modificar el comitè editor de sempre, l'obra continuaria sota la cura immediata d'un subco-

mitè que faria allò que nosaltres ja no podíem fer. Cintra i jo hi estàvem d'acord, però Alvar, amb el noble desig que no es desvirtués el projecte originari, s'hi oposà. Intentàrem de refer-ne el funcionament, però no ens en sortírem: l'*Enciclopedia* ja no s'acabaria. No sé si faig mal fet d'explicar el paper que hi tingué Alvar; ben mirat, però, les seves ganes de tirar endavant l'honraven i manifestaven, un cop més, el pes de la voluntat en la seva manera d'ésser, de pensar i d'actuar. Que l'*Enciclopedia* fruïa de prestigi ho prova que, en una ocasió en què jo era a París, André Martinet em cridà a casa seva (a Sceaux), on ell i Luis Prieto em demanaren detalls de l'obra, car semblava que ambdós volien fer-ne una altra de paral·lela, no recordo de quin abast (geogràfic, temàtic, de col·laboradors, etc.). La intenció, emperò, no passà de projecte. Em plau de deixar escrita aquesta breu evocació de la «cuina» de l'*ELH*, feta per qui avui n'és l'únic supervivent.

Deia que la meua relació personal amb Manuel Alvar havia arribat a una pràctica extinció. Potser només puc exceptuar-ne dues avinenteses: *a*) el XVI Congrés de Romanística (Palma, 1980), que fou presidit per Alvar en la seva qualitat de President de la «Société de Linguistique Romane» (1977-1980) i del qual jo presidia el Comitè Organitzador, i *b*) un parell de contactes que tinguérem l'any 1991, ell (com a director de la Real Academia Española) i jo (com a president de la Secció Filològica de l'IEC), a propòsit de la definició del mot *valenciano* en el DRAE (circumstància que em permeté d'assistir a una reunió ordinària de l'Acadèmia, fent ús de la meua condició de membre corresponent de la corporació). Tret d'aquestes dues ocasions, només puc parlar de la llarga etapa madrilenya de la vida d'Alvar des del punt de vista professional i com qui observa les coses de fora estant.

Haig de tornar enrere. L'any 1948, tan bon punt s'hagué incorporat a la Universitat de Granada, Manuel Alvar desplegà, amb esperança i il·lusió, una múltiple activitat en tots els camps possibles: l'ensenyament des de la càtedra granadina; la direcció de tesis de llicenciatura i de doctorat; cursos i conferències en innumbrables universitats d'Europa, Amèrica del Nord i Amèrica llatina; la participació activa en congressos i reunions de les seves especialitats; treballs de recerca en revistes del ram, en miscel·lànies d'homenatge i en publicacions independents; ponències, informes i dictàmens per a diversos organismes de les administracions espanyola i estrangeres; animació de comissions de reconeixement i de centenaris i commemoracions, etc.

L'epicentre de la trepidant vida professional que ja caracteritzava Manuel Alvar fou, doncs, la Universitat de Granada, que es convertí en un remarcable fogar de romanística que atragué sens parar —i sempre *in crescendo*— l'interès i la presència de gran nombre de col·legues i amics, nacionals i forans. I això, malgrat les seves abundoses absències, curtes o llargues, de les vores del Genil. Després d'escolar-s'hi vint anys de la seva aqueferada vida, i com si aquesta ja no hi cabés per saturació, Alvar passà a Madrid el 1968, de moment a la Universitat Autònoma i, tres anys més tard, a la Complutense (1971), de la qual fou catedràtic fins a jubilar-se (1994). Quan, en l'època granadina, de vegades se'm queixava de traves, incomprendsions o incomoditats del seu viure local, jo li responia sistemàticament: «confia en l'obra que ja tens darrere teu i que farà imparable que et traslladis a Madrid». Certament li calgué esperar vint anys, però la seva instal·lació a la capital es tornà més significativa. Si hagués començat per Madrid (o si hi hagués anat més aviat), no hi hauria aterrat amb el prestigi reconegut de què fruïa als quaranta-cinc anys. Tanmateix, tot és mal que mata. Per a un home de la seva personalitat i de la seva empena, ficar-se en el centre neuràlgic on es coïen moltes decisions que l'afectaven podia implicar que s'hi agafés els dits. Per un costat, trobar-s'hi rodejat de persones que el comprenien i el valoraven l'ajudaria molt, però, per l'altre, aquells qui, tot i entendre'l, no eren capaços de fer el que ell feia i que a Madrid ocupaven llocs clau, podien complicar-li l'existència. Ara bé, davant certs obstacles en les relacions humanes, sovint la

seva reacció era de respondre-hi forçant la màquina, ço és treballant més encara, per posar en evidència els altres, i creant més interessos per sortir-se'n decorosament. I, vehement com era, no podia sorprendre ningú que de vegades no encertés a tesar la brida quan convenia, i el cavall se li desbocava.

L'obra i l'actuació de Manuel Alvar es presten a diversos comentaris. Ho reduïxo als tres següents. 1) La *quantitat*. És allò que més crida l'atenció de qui s'hi introdueix. Ultra els llibres dels quals ha estat editor o coordinador, Alvar signa unes dues-centes obres originals (algunes son traduccions, però sempre molt reelaborades per ell). Si hi afegim els articles, comunicacions a congressos, contribucions a miscel·lànies i obres col·lectives, conferències publicades, recensions, notes, cròniques i necrologies (excloent-ne, emperò, els articles de premsa), les seves publicacions depassen amb molt d'escreix vuit centenars de títols. Remarquem, encara, que el que dic de publicacions es pot aplicar igualment a totes les tasques a què es lliurà el prolífic estudiós. És obvi, doncs, que el qualificatiu més apropiat a les activitats d'Alvar és l'adverbi *molt*. Així: Alvar treballà *molt*, publicà *molt*, organitzà *molt*, viatjà *molt*, etc. Algú potser m'objectaria que més apropiat hi fóra un altre adverbi: *massa*. Com que conec bastant bé la gent del gremi (al qual jo també pertanyo), ara no penso en col·legues moguts per enveges o antipaties (les opinions dels quals fóra indelicat i cruel de reportar ací), sinó en persones, connacionals i estrangeres, que l'admiraven i li volien bé (i que per això me'n parlaven). Com podia fer un home sol una obra tan copiosa? El dubte ombrejava especialment els atles lingüístics (dels quals parlaré tot seguit), però evidentment afectava la manera global de treballar. Heus ací la meua opinió sobre el tema, que presento en cinc punts. *a)* Alvar tenia una il·limitada capacitat de treball (en els exercicis escrits de les oposicions a càtedra, que redactàvem en un mateix lapse de temps, ell escrivia un nombre de fulls considerablement superior al dels que qualsevol altre hauria escrit —i jo, coopositor amb ell, era un d'aquests altres qualssevol); *b)* Alvar tenia una voluntat de ferro que li feia aprofitar al màxim el temps (en una ocasió, la fractura del braç dret l'impossibilità d'escriure durant una bona temporada; es féu portar el material bibliogràfic i, quan recobrà els moviments, ja havia preparat els dos volums dels *Textos hispánicos dialectales. Antología histórica*, que aparegueren el 1960, amb prop d'un miler de pàgines); *c)* Alvar tenia una dura exigència en el seu obrar personal, que aplicava amb el mateix rigor a l'obrar dels altres (per això s'indignava quan algun col·lega, membre d'un tribunal de doctorat, deixava entreveure que no s'havia llegit la tesi que jutjaven, una tesi que a ell li havia robat dies sencers de lectura); *d)* entre les dues maneres de dur a terme el treball científic («anant al gra» o fent-hi excursos complementaris, ambdues correctes), ell preferia d'acollir-se al ritme ràpid (un dia, Alvar, Veny i jo férem una enquesta conjunta a Blanes amb un pescador i aviat s'hi posà de manifest que ell s'impacientava perquè els altres dos aprofitàvem la més petita avinentesa per a recollir informacions que, no per (aleshores) marginals, havien d'ésser negligibles); *e)* també hi ha dues maneres d'exercir el mestratge a la universitat (i arreu): l'una, serena i raonada, i l'altra, suggestiva i incitant (no cal dir que el *bon* professor és el que reïx a conjujar els dos vessants); Alvar vivia la passió de l'ofici, cosa que atreïa fortament molts estudiants i que eventualment tornava reticents alguns col·legues (això el dugué a una mena de personalització dels temes, i dels mètodes i tot: de fet ja només existia una via per a fer un atlas lingüístic). Desitjo que aquestes cinc característiques ajudin el lector a comprendre la persona, l'obra i les reaccions.

2) La *diversitat temàtica*. Manuel Alvar se sentia interessat per qualsevol sector del camp de les lletres (entenent aquest mot en la seva accepció més àmplia). El seu primer objectiu havia estat la gramàtica històrica (i disciplines connexes: dialectologia, toponímia, etc.), com ho proven la seva tesi doctoral sobre el parlar del Campo de Jaca (1946) i l'especificitat de la càtedra de la qual fou titular (1948). Però també coneixia a fons la literatura (antiga, clàssica,

moderna), en llegia textos i ben aviat franquejà la subtil frontera que separa la llengua i la literatura amb aportacions tan sòlides com primerenques (sobre el «romancero», Lope de Vega, Unamuno, etc), a les quals seguirien estudis ben notables, com els que aplegà en diversos volums (que no detallo). Pel que fa a l'època medieval, el pont obligat entre els dos vessants foren les seves edicions de textos (*Cantares de gesta medievals*, *Santa María Egipcíaca*, *Libro de Apolonio*, etc.). Per la seva banda, Manuel Alvar s'havia procurat una cultura selecta (en història, literatura, art, música) que l'ajudava a establir relacions i fer comparances en els seus treballs, per especialitzats que fossin, però que també posava al servei de la vida social. Som molts els qui no oblidarem mai les passejades amb ell per l'Alhambra i per la Granada barroca... Però àdhuc en el terreny més específic de la lingüística, Alvar no es reclogué còmodament dins el marc de la seva formació originària. Si ja en aquesta s'esforçava per estar al corrent de la bibliografia que anava sorgint incessantment, no deixà mai d'estar atent als nous corrents teòrics i metodològics que han marcat les ciències del llenguatge en la segona meitat del segle xx, dels quals adoptà nombrosos conceptes, termes i punts de vista. Els seus mateixos treballs de dialectologia han anat reflectint el procés que ha fet de la dialectologia tradicional (afí a la gramàtica històrica), una matèria que incideix granment en la sociolingüística.

3) La *ubiqüitat*. Esglaiat de debò llegir la interminable llista de viatges que dugué a terme Manuel Alvar, sobretot quan s'han d'atribuir —com en aquest cas— a una persona amb una bibliografia tan copiosa i a una diversitat temàtica tan àmplia com les seves. No cal dir que, ultra el temps material dels desplaçaments, els viatges professionals se centren en conferències i comunicacions (que exigeixen un període previ de preparació) i, després de realitzats, arrosseguen l'acompliment de compromisos contrets en els contactes personals haguts i la recuperació de les tasques arraconades durant l'absència, abans de reprendre les activitats corrents. Perdó per descendir a detalls d'aquesta mena, però els esmento perquè el «temps invertit» es multiplica per un alt coeficient que en fa un «temps dedicat» considerablement més llarg que aquell i que, al seu torn, va elevant-se, segons el pes i el nombre dels viatges que realitza l'interessat. I Manuel Alvar viatjà molt, dins d'Espanya, per tot Europa, per les dues Amèriques, Àfrica, el pròxim i el llunyà Orient. Extrec, del seu *curriculum vitae*, les mostres de les vegades que es desplaçà en un decenni (1981-1990) escollit a l'atzar: *a*) any 1981: conferències, congressos, simposis a París, Puerto Rico, Sevilla, Arizona (USA), Las Palmas; *b*) any 1982: a Santo Domingo (República Dominicana), Puerto Rico; *c*) any 1983: a Anvers, Londres, Oxford, Roma, Basilea, Providence (USA); *d*) any 1984: La Habana, Jerusalem, Las Palmas; *e*) any 1985: a Pàdua, Seül (Corea), Alcalá de Henares, Àvila; *f*) any 1986: a Lovaina, Santa Barbara (Califòrnia), París, Jerusalem, República Dominicana, Pàdua, Lieja i Anvers, Albany (USA), Santa Barbara (Califòrnia), Puerto Rico; *g*) any 1987: a Puerto Rico, República Dominicana, Guanajuato (Mèxic); *h*) any 1988: a Pekín i altres universitats de la Xina; *i*) any 1989: Múrcia, Miami (USA), Càceres, Barcelona, Salamanca, La Laguna, Valladolid, San José (Costa Rica), Múrcia, i *j*) any 1990: a Sevilla, Màlaga, Gant (Bèlgica), Saragossa.

És cert: la quantitat, la diversitat i la ubiqüitat caracteritzen les manifestacions de la vida professional de Manuel Alvar. Pots ser sí que, com algú li ho retreia, totes elles ultrapassaven les xifres que semblen més raonables (i que són, efectivament, les més habituals en la gent de la professió). Tanmateix, les dades existeixen, susceptibles de verificació en qualsevol moment: les elaborà ell mateix, en una vida d'esforços i de dedicació. I, ateses la seva capacitat de treball, les seves formació i actitud permanent de reciclatge i la qualitat de l'obra produïda per ell, se'n conclou que el balanç és altament positiu, com ho confirma la crítica més objectiva (que es troba a l'abast de tothom).

En això que segueix, em fixaré d'una manera particular en alguns aspectes de la seva obra, d'acord amb els sectors temàtics corresponents. Les persones que menys s'hagin endinsat en

l'obra de Manuel Alvar, si una cosa en saben, és que es tracta de l'«autor dels atlas lingüístics». L'apreciació es comprèn bé: els atlas «es veuen de lluny», remouen molta gent (i de sectors socials ben diferents, com universitaris, lingüistes de múltiples especialitats, erudits locals, pobletans, patrocinadors, editors, etc.) i ocupen tan intensament els autors, que aquests, des de l'època de Jules Gilliéron, tot al més s'han atrevit, com aquest, a llançar-se una *segona* vegada a l'aventura. I heus ací que Manuel Alvar, barrejats amb altres llibres, articles, congressos i conferències, i entre viatges que el n'apartaven, ha deixat per a la posteritat els grans atlas lingüístics i etnogràfics d'Andalusia (1964-1973), de les Illes Canàries (1975-1978) i d'Aragó, Navarra i la Rioja (1979-1983), als quals s'afegeix el particular dels Mariners peninsulars (1974), que en feia la torna, i de més a més, com si res, els nous atlas de Cantàbria (1994-1995) i de Castella i Lleó (1999)! Tan endins li havia entrat la dèria de la geografia lingüística, que encara havia concebut i projectat un atlas lingüístic d'Espanya i Portugal (1974) i un altre d'Hispanoamèrica (1984), que infonen calfred només de pensar-hi. Un hom resta astorat davant les dimensions de la proesa. I pensar que jo, que l'any 1952 vaig tenir l'acudit de fer un *Atlas Lingüístic del Domini Català* (i, encara, compartint-lo amb Germà Colón), no vaig poder passar de set enquestes, malgrat que m'apassionava enormement de fer-ne! (Afegeixo que, per fi, el 2001 ha aparegut el primer volum de l'*ALDC*, per Joan Veny i Lídia Pons).

Com és natural, la dialectologia (antecessora i parenta pròxima de la geografia lingüística) ha emplenat abundantment la recerca duta a terme per Manuel Alvar. En primer lloc l'aragonès. Ja he dit que la seva tesi doctoral versava sobre *El habla del Campo de Jaca* (publicada el 1948). El 1953 apareixia *El dialecto aragonés*, que ha estat objecte de diverses edicions i completat pels reculls intitolats *Estudios sobre el dialecto aragonés* (I: 1973, fins al vol. VIII: 1998), etc. No trigà a elaborar una primera obra de conjunt: la *Dialectología española* (1962), represa i ampliada amb la *Dialectología hispánica* (1977), les quals anaven acompanyades, paral·lelament, pels *Textos dialectales* de 1960 (esmentats més amunt) i la rèplica de l'*Antología dialectal hispánica* de 1977. El seu interès global per la matèria havia de confirmar-se, anys després, en una obra de maduresa, de la qual fou ensems director i redactor de bon nombre d'articles: el *Manual de dialectología hispánica*, vol. I: *El español de España* i vol. II: *El español de América* (1996). En bona part, les publicacions dialectològiques d'Alvar reflecteixen els seus atlas lingüístics i les seves conferències. Així, després de les publicacions sobre Aragó i la Rioja, cal retenir la seva atenció als parlars d'Andalusia, de les Illes Canàries i de molts indrets de l'Amèrica hispanòfona. En aquest terreny, aportacions molt remarcables hi són *El español en la República Dominicana. Estudios, encuestas, textos* (2000) y *El español en Venezuela. Estudios, mapas, textos*, en tres volums (2001). L'autor insisteix en el pont lingüístic que enllaça les modalitats andalusa, canària i hispanoamericana; per exemple: en *Norma lingüística sevillana y español de América* (1990) i en *El español de las dos orillas* (1991); o també en *El dialecto canario de Luisiana* (1998), entre d'altres. Altrament, Alvar sentí una especial predilecció pel judeoespanyol, que va des de les *Endechas judeoespañolas* (1953), passant per la poesia (1966), el «romancero» (1966) i els «cantos de boda» (1971) fins als articles «El ladino» i «El judeoespañol de Marruecos» (que inserí dins el mencionat *Manual de dialectología* de 1996). Encara hauria de referir-me a algunes de les seves remarcables aportacions a la gramàtica històrica, a la toponímia, a l'edició de textos, a la història de la llengua, a la lexicografia, a l'estilística i altres disciplines. Ja no m'hi puc entretenir. A totes elles contribuí Alvar de manera assenyalada.

Com és natural en una persona molt treballadora i molt relacionada, sobretot quan la seva obra ha transformat radicalment el panorama de la filologia espanyola, Manuel Alvar fou objecte de molts homenatges, premis i distincions honorífiques. He preferit de parlar de la seva obra a enumerar els reconeixements que aquesta ha provocat. No deixaré de dir, emperò,

que una vintena llarga d'universitats (d'Espanya, França, Itàlia, Argentina, Xile, Mèxic i Santo Domingo) li conferiren el preuat títol de Doctor Honoris Causa, la distinció més alta que les universitats poden atorgar. Els anys 1983-1985 li fou ofert l'homenatge *Philologica hispaniensa: in honorem Manuel Alvar* coordinada per Julio Fernández-Sevilla, Humberto López Morales i José Andrés de Molina (4 vol.). Són nombroses les Acadèmies o altres *corps savants* que l'han fet membre, les revistes que ha dirigit o que l'han fet conseller, les ciutats que l'han distingit. I premis, reconeixements, condecoracions, medalles, distincions, que no detallaré. Hi afegiré un altre reconeixement: el record i la utilització que de les seves publicacions faran les generacions venidores.

Manuel Alvar no s'escapà de la malaltia que no perdona i que l'havia d'abatre. A desgrat que se li havia manifestat ben bé dos anys abans de la fi, Alvar, d'acord amb el seu tarannà, havia fet l'esforç de voluntat de resistir (ja que no de superar) el greu contratemps, i continuà al peu del canó. Ell i els seus evitaven curosament que se'n fessin comentaris de fora estant. Sort tenia de les escapades a Chinchón, no lluny de Madrid, on tenien una casa i hi passava els fins de setmana. La població de Chinchón l'havia fet fill adoptiu (el 1989) i li reiterà *in extremis* l'afecte que li professava, en declarar-lo «veí il·lustre» el 2000). Mentrestant, ell, amb fermesa d'esperit, acabava articles, preparava conferències, veia com llibres estimats sortien de les premses. Cap al març de 2001, es féu impossible d'ocultar la realitat, justament pel seu afany de mantenir el ritme d'una vida normal. Ja malalt de gravetat, anà fent conferències en el decurs de la primavera, a Madrid (una, a la UNED, el 10 de maig, en un acte en el qual rebé la medalla del xxvè aniversari d'aquesta Universitat) i, si estic ben informat, les darreres, a les entranyables Illes Canàries, a fi del mes de juny. Tot ho feia, però, amb serioses defallences, doloroses per a ell, i de percepció evident per als altres. Tampoc no faltava a la Academia Española. Ara bé, a la seva penúltima reunió de juliol, digué al President: «Ya no volveré». Manuel Alvar morí a Madrid el 13 d'agost. L'òbit no fou fet públic, i l'enterrament tingué lloc al benamat Chinchón, en la més estricta intimitat familiar. Després la notícia s'escampà a través dels mitjans de comunicació, que tant havien parlat d'ell en vida.